eğitim bilim toplum
üç aylık hakemli dergi

Hakemli Makale

ERKEN DÖNEM TOPLUM KURAMLARINDA KENT DÜŞÜNCESİ

Urban Thought in Early Social Theory

Cemal Salman*

Öz

Modern sanayi kentinin yükseldiği on dokuzuncu yüzyılda toplumsal kuram, Batı'da kapitalizmin doğurduğu ekonomik, toplumsal ve politik sorunlara yoğunlaşmıştır. Sanayinin gelişimine paralel olarak, bir yandan kırdan kopup fabrikalara akan yığınlarla mevcut büyük kentlerin nüfusu katlanırken, kömür yataklarına, limanlara, türlü hammaddeye yakın kasabalar yeni fabrikalarla hızla büyümüştür. Kentlerin fiziki ve demografik olarak hızla büyümesi; ekonomik devinimin katalizörüne dönüşmesi; toplumsal değişme, sorun ve çatışmaların merkezi haline gelmesi, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kent formu, ekonomisi, yaşamı ve düzeni üzerine düşüncelerin belirginleşmesine vesile olur. Bu muazzam değişim, erken dönem toplum kuramcılarının ilgisini kente yöneltmiştir. Fakat bu ilginin, doğrudan bir kent analizi ya da kenti kuramlaştırmaya yönelik bir çaba içermediğini belirtmek gerekir. Asıl çaba, kapitalizmi doğuran, kurumlaştıran şartları, yeni sanayi toplumunun doğasını ve beraberinde getirdiği sorunları anlamlandırmaya dönüktür. Weber, ortaçağ feodalizminin çözülüşünden başlayarak sanayi kapitalizmine ve modern Batı toplumuna kaynaklık eden kurumsal ve ideolojik temeli, ideal Avrupa kentsel topluluğu üzerinden kuramlaştırmıştır. Marx ve Engels, kapitalizmi ortaya çıkaran tarihsel şartları, kır-kent ayrımının kent lehine ortadan kalkışını, yeni sanayi kentinde kapitalizmin-yeni burjuva düzeninin ekonomik ve toplumsal çelişkileri ortaya koymuşlardır. Tönnies, Durkheim ve Simmel ise sanayileşmenin, modern sanayi kenti ve toplumunun yeni toplumsal organizasyonu, beraberinde getirdiği toplumsal değişme, çözülme ve sorunlara odaklanmışlardır. Bu kurucu isimler kenti doğrudan, birincil analiz nesnesi olarak ele almamış olsalar da düşünceleri ve çalışmalarıyla yirminci yüzyıl kent kuramlarına hem ilham hem referans olmuşlardır.

* **Araş. Gör., Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye, cemalsalman@gmail.com, Orcid numarası:0000-0003-3568-4986**
Research Assistant, Dr., Istanbul University, Faculty of Political Sciences, Political Science and Public Administration Department, Istanbul, Turkey, cemalsalman@gmail.com, Orcid number:0000-0003-3568-4986
Geliş Tarihi / Received: *27.04.2020* - **Kabul Tarihi** / Accepted: 08.05.2020

Anahtar Sözcükler: Kent, Sanayileşme, Kapitalizm, Toplum Kuramları, Toplumsal Değişme

Abstract
In the nineteenth century, when the modern industrial city rose, social theory concentrated on the economic, social and political problems that posed by capitalism in the industrialised West.

In parallel with the growing industries, the population of pre-existing large cities' increased incrementally with masses flowing from rural to urban areas. On the other hand, towns near the coalfields, ports and raw materials run up rapidly with new factories. Rapid growth of cities' physically and demographically, becoming cities' a vital catalyst of economic action and becoming the stage of social change, problems and conflicts leads to emergence of thoughts on urban morphology, economy, and life from the second half of the nineteenth century. This enormous transformation prompted to social theorists' interest to the city. But it should be stated that this interest did not include an effort on to theorise to city or a direct analyse of the city itself. They made an effort on to understand and explain the context that gave rise and institutionalise the capitalism, nature of the new industrial society and its concomitant problems. Weber has dwelt on the institutional and ideological basis that found modern Western society and industrial capitalism over the Occidental city from the dissolution of feudalism. Marx and Engels have explained the conditions, phases and actors that historically arose out of the capitalism, asserted the disappearance of rural-urban divide in favour of the city, and manifested the social and economic conflicts of capitalist organisation or bourgeois order in new industrial cities. Tönnies, Durkheim and Simmel have focused on the issues like division of labour, specialisation, social change, daily life, problems and organization of the society in modern industrial city, metropolis. Although these founder figures have not directly examined the city itself as a primary subject of analyse, their thoughts and studies on city has been an inspiration and reference to urban theorists of twentieth century.

Keywords: City, Industrialisation, Capitalism, Social Theory, Social Change.

Giriş

Avrupa ortaçağlarının sonuna kadar asıl olarak kırsal üretimin kontrolü ile idari-siyasi merkez olma işlevi taşıyan kentler; coğrafi keşifler, sömürge kaynaklarının akışı, gelişen ticaret ve teknik ilerleme sayesinde sanayi kapitalizminin doğuşu ve sıçrayışında önemli rol üstlenmiştir. Bir yandan sermayenin, işgücünün, pazarın, teknik bilgi ve malzemenin toplandığı yer olarak mevcut (ya da "eski") kentlerde matbaacılık, temel üretim, zanaat işleri gelişirken, diğer yandan maden, metal, tekstil sanayiinin enerji, hammadde ve işgücü tedarikini kolaylaştırmak üzere yöneldiği bölgelerde yeni kentler kurulmuştur (Lefebvre, 2000: 68-69). Sanayi devrimiyle beraber Batı Avrupa kentleri hızla büyür, gelişir, karmaşıklaşırken, kent yaşamı giderek ilerleme, refah ve özgürlüğün yuvası olarak resmedilecektir. On dokuzuncu yüzyıl, Avrupa'da sanayi kapitalizminin yükselişiyle beraber kırsal *uyuşukluk*, yoksunluk ve geri kalmışlığın karşısında ekonomik ve siyasal ilerlemenin merkezi olarak kentin ve bir "kentsel ideolojinin" belirdiği zamandır. Holton'ın ifadesiyle (1999: 21-24), "Bazı anarşist ve kent karşıtı romantizm akımları

bir yana bırakılırsa, 19. yüzyılda liberal ve sosyalist düşüncenin büyük bir bölümü, ilerlemeyi, kentlerin kırsal alanlar üzerindeki ekonomik ve siyasal zaferinde görmüş(tür)."

Hem yeni bir kentleşme formunun -sanayi kentinin- ortaya çıktığı hem küresel kentler sistemi içinde anahtar öncüler olarak Manchester, Şikago, Detroit, Pittsburgh, Essen, Dortmund, Lille gibi yeni kentlerin yükseldiği bu dönemde, Batı (Avrupa ve Kuzey Amerika) kentlerinin ani büyümesi, ortaya çıkan değişimin en belirgin ve en yıkıcı göstergeleri arasındadır. Örneğin Britanya'da 1801 yılında nüfusu 100 bini aşan tek kent –aynı zamanda Avrupa'nın da en büyük kenti- Londra iken, yüz yıl sonra, 1901'de Britanya'da 100 binden fazla nüfusu olan kent sayısı 35'tir ve bunların toplam nüfusu, Birleşik Krallık nüfusunun dörtte birine ulaşmıştır. (Saunders, 2013: 16; Thorns, 2002: 15). Bir başka açıdan İngiltere'de ve Galler'de 19. yüzyılın ikinci yarısında 'kent nüfusu' üç milyon artmış; yüzyılın sonunda kentsel alanlarda yaşayanların sayısı nüfusun yüzde 77'sine ulaşarak 25 milyonu aşmıştır. 1880'lerde Prusya kentlerinin nüfusu 2 milyon, Fransa kentlerinin nüfusu 1 milyon artmıştır. 1890'lara gelindiğinde Londra ve Paris'in nüfusu yüzyılın ortalarına göre iki kat, Berlin'de dört kattan daha fazla artmıştır. (Saunders, 2013: 16; Martindale, 2000: 8-9). Burada belli başlı ülkeler ve kentlere dair veriler öne çıksa da, Adna F. Weber'in 1899'da basılmış "19. Yüzyılda Kentlerin Gelişimi" adlı kapsamlı ve çarpıcı istatistik çalışmasına bakarak, kentlerdeki bu dramatik nüfus artışının 19. yüzyıl boyu çok daha geniş bir coğrafyada vuku bulduğunu söyleyebiliriz. Sennett'in ifadesiyle, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında modern coğrafi dönüşüm bütün Batılı ülkeleri silip süpürmüştür. 1850'de ağırlıklı kırsal toplumlar olan Britanya, Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri, bir yüzyıl sonra nüfusun çekirdek bölgede yoğunlaştığı ağırlıklı kentli toplumlara dönüşecektir. Haliyle 1848 ile 1945 arasındaki yıllara 'kent devrimi' çağı adının verilmesi boşuna değildir (2008: 287).

19. yüzyıl, sadece sanayi kapitalizminin yarattığı imkânlar ve ulaşım, teknik ve üretimde kaydedilen önemli gelişmelerin (Thompson, 1967; Frieden and Rogowski, 2013: 386-391) etkisiyle kentlerin nüfus ya da fiziksel yapı yönünden büyümesinin değil, aynı zamanda ekonomik, toplumsal ve politik sorunların da yoğunlaştığı bir dönüşüm evresidir. Yeni kentli işçi sınıfların konut ve barınma sorunundan ağır çalışma koşulları ve yoğun emek sömürüsüne; toplumsal düzen ve alışkanlıkların değişiminden hastalık, yoksulluk, suç ve çevre kirliliğine bir dizi sorun büyüyen kentlerle beraber kendini gösterir (Holton, 1999: 23-24; Thorns, 2002: 15-16;). Bütün bu hareketlilik, 19. yüzyıl sanayi kentlerinde çehreyi, gündelik işleyişi, siyasal-toplumsal gerilimlerin

boyutunu, yaşam biçimini, zihin dünyasını, nihayet bütünüyle kent formu ve kent yaşamına bakışı değiştirir ve öncelik haline getirir.

Bu hızlı değişim, erken dönem toplum kuramcılarının ilgisini kıra nazaran kentlere yoğunlaştırsa da erken dönem toplum kuramının temel metinlerinde öncelikli amaç kapitalizm ve onunla biçimlenen yeni sanayi toplumunun doğasını anlamak olmuş, kentin kendisi başlı başına bir analiz nesnesi ya da çalışma alanı olarak ele alınmamıştır. Bu çabada, Marx-Engels ve Weber "kapitalizmi oluşturan tarihsel koşullara ve sistemin işleyişine" yoğunlaşırken Tönnies ve Durkheim ilgisini sanayi toplumunun organizasyonu ve sanayileşmenin yarattığı toplumsal değişmeye yöneltmiştir (Kurtuluş, 2013: 178). Bu isimlerin çalışmalarında kent, kapitalizmle beraber yaşanan sert dönüşümün gerçekleştiği alan ya da bu dönüşüme sahne olan mekân olarak ikincil analiz nesnesidir. "Gereklilik duyulan, genel bir toplumsal yapı olarak kenti açıklayan bir kuram değil, fakat daha çok, kentlerin, özel mülkiyet ilişkisi (Marx), meşru egemenlik yapısı (Weber) veya işbölümü (Durkheim) gibi, daha temel bir toplumsal ilişkiler ağıyla çevrili olduğunun belirlenmesi(dir)." (Holton, 1999: 34). Öyle olunca, temel ilgi öncelikle temel toplumsal ilişkiler ağının (kapitalizm) ve yaşanan toplumsal dönüşümün anlamlandırılıp açıklanmasına yönelmiştir. Bu nedenle adı geçen düşünürler, kenti, Batı Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçiş bağlamında önemli bir etmen olarak incelerken, kapitalist toplumda meydana gelen önemli toplumsal süreçlerin gelişiminde bir neden değil, belli gelişmelerin önemli bir koşulu ya da türevi olarak ikincil düzeyde ele almışlardır (Saunders: 2013: 17). Kente ve kentsel yaşama bilhassa eğilen çalışmalar ancak yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde kendini göstermeye başlar. Bu yönde ilk çaba ise kenti modernliğin mekânı olarak okuyan, yeni kentli-modern hayatın temel dinamiklerini ve metropol tipi bireyin zihin dünyasını ortaya koymaya çalışan Simmel'e atfedilir.

Bu kurucu isimlerin kente dair düşünceleri doğrudan doğruya bir kent analizi ya da kentsel kuram ortaya koyma niyeti taşımaz. Ancak her biri 20. yüzyıl başlarından itibaren ayrı bir disiplin olarak şekillenen kent sosyolojisi alanında ve daha genel çerçevede kentsel kuramla ilişkili hemen her alanda yapılan çalışmalara öncülük etmeleri bakımından önemlidir. 1940'lara kadar kent sosyolojisinin kurucu bünyesi kabul edilen Şikago Okulu'nun ortaya koyduğu çalışmalar, 1960'lardan itibaren yükselen yeni Marksist ve yeni Weberyen kent çözümlemeleri, 20. yüzyıl sonlarından itibaren kendini gösteren yeni kentsel tartışmalar öncülünü çoğunlukla erken dönem toplumsal kuramda bulur. Bu çalışmanın bu öncül yaklaşımları yeniden gözden geçirmek üzere

erken dönem toplum kuramına yönelmesi, söz konusu yaklaşımların kent çalışmaları alanında önem ve etkisini halen devam ettirmesi nedeniyledir. Bu bağlamda elinizdeki çalışma, 19. yüzyılın ikinci yarısına damga vurmuş ve sonraki düşünürlere ilham olmuş erken dönem toplum kuramlarında kent düşüncesini ele almayı amaçlıyor.

Yeni Sınıf Çelişkilerinin Sahnesi Olarak Kent

Karl Marx, kentsel tartışmaya ilişkin görüşlerini belirgin olarak Alman İdeolojisi'nde (2008) ortaya koyar. Burada daha çok kırsal ve kentsel yaşam arasındaki ayrıma dikkat çekilir. Friedrich Engels ile yazdıkları Komünist Parti Manifestosu'nda (2008) kır-kent ayrımı ve bundan –kentler lehine- çıkış şiarı tekrarlanır. Marx asıl olarak kapitalizmin işleyişi, çelişkileri, mülkiyet sorunu, üretim araçları, sınıf savaşı gibi döneminin daha makro ölçekli meselelerine yoğunlaşmışken, kent sorunu ya da eleştirisine çalışmalarında öncelikli yer vermemiştir. Bu eleştiri ve analizi yoldaşı Engels'e bırakacaktır (Merrifield, 2002: 29). Gene de gerek Marx'ın kendi çalışmalarında gerek Engels ile birlikte yazdığı metinlerde "kente ilişkin dikkate değer bir dizi değerlendirme yer almaktadır." (Şengül, 2001: 10).

Marx'ın zihninde kent, feodal dönemde etkin bir güçtür. Ortaçağdan önce de (örneğin Roma'da) sınıflı toplum söz konusudur; ancak o dönemde kent, bir üretim tarzının merkezi değil sadece köleci-tarımsal üretim tarzı üzerinde kontrol mekanizmasını sağlayan bir yönetim merkezidir. Kent ve kır arasındaki ayrımın *ilk defa temel bir çelişkiyi ifade etmeye* başlaması, feodal dönemdedir. "Marx'ın yazılarında, feodal üretim tarzının çözülmesi ve kapitalizme geçiş bir özneye yüklenir; bu özne de kenttir." (Saunders, 2013: 26-27) Marx, *öznelik* atfettiği kente, feodal dönem için iki yönlü bir değer yükler. Kent, bir yandan ortaya çıkardığı devinim ile kırsal hayatın kimi zincirlerini koparmış; ancak öte yandan nüfusun yeni sınıflara bölünmesiyle başka bir işbölümünü, haliyle başka sorunları doğurmuştur. Artık kent işlevini yitirmiş ve yerini yeni sisteme bırakmıştır. Kapitalizme geçişle beraber, temel çelişki kapitalizmin kendi iç çelişkileridir ve kentlerde açığa çıkan sorunlar da kentin değil kapitalizmin sorunlarıdır. Buradan itibaren kent Marx'ın görüş alanından çıkar.

1840'ların sonunda -erken/genç dönem metinlerinde- az da olsa izine rastlanmakla beraber klasik/olgun dönem Marx'ta kapitalist kentin kendisi, kentleşmenin gelişimi yahut kentin üretimi gibi konular merkezi önemde olmamıştır (Merrifield, 2002: 29). Daha doğrusu, Marx sanayileşme (ya da kapitalist sanayi üretimi) aşamasının sorunlarını analiz etmekle beraber, sanayileşmenin kentleşme evresini ya da kentsel topluma yansımalarını

görmemiş ve haliyle göstermemiştir. Lefebvre, bu görmeme-göstermeme halinin keyfilik ya da tercih değil dönem ve şartlar gereği olduğunun altını özenle çizer. Ona göre kapitalizm ya da sanayileşmenin daha sonraki aşamalarında kendini gösterecek kent sorununun analizini Marx'tan beklemek zaten anakronik olurdu. Zira sanayi üretimi, ancak belli bir *gelişme* evresinden sonra şartları ve imkânları ile kentleşmeyi üretir. Ve sorunsal kentsel çehre edinir. Marx'ın zamanında sadece konut sorunu yükselmiş onu da Engels ele almıştır. Haliyle, Marx'ın çalışmaları, bilhassa Kapital, kente ve kentle kırın tarihsel ilişkisine dair çok değerli göstergeler içerse de -çoğu kendini 20. yüzyılda gösterecek- kent sorunsalını doğrudan içermez (Lefebvre, 2000: 130 ve 205).

Marx'la Engels'in asıl üzerinde durdukları, tarihsel süreçte kentle kırın ilişkileri, kapitalizme geçiş aşamasında kentin kır karşısında yükselişi ve kente akan yeni işçi sınıfın sorunlarıdır. Onlara göre burjuvazi, iktidara geldiği her yerde feodal-kırsal-pastoral ilişkileri darmadağın etmiştir. *Doğal efendilere, dindar esrikliğe, şövalyece coşkuya* dayalı bağların yerine kupkuru çıkar, değişim değeri ve *hesapçılık*; kazanılmış sayısız özgürlüklerin tümünün yerine de tek bir özgürlüğü, *vicdansız ticaret özgürlüğünü* getirmiştir. Yeni düzende *dinsel ve siyasal gözbağlarıyla üstü örtülü sömürünün* (feodal-kırsal sömürü) yerine *apaçık, dolaysız, çıplak sömürüyü* (kentsel sömürü) geçirmiştir. Kırı kent egemenliği altına sokmuş; koskoca kentler yaratmış, kentli nüfusu kırsal nüfusa göre büyük oranda artırmış ve böylece nüfusun önemli bir bölümünü kırsal yaşamın bönlüğünden (ahmaklığından) koparmıştır. Köyü kente, barbar ve yarı barbar ülkeleri uygar ülkelere, Doğuyu da Batıya ve köylü halkları burjuva halklara bağımlı hale getirmiştir (Marx ve Engels, 1998: 13 ve 15).

Marx ve Engels'in düşüncesinde "kent ile kır arasındaki karşıtlık, barbarlıktan uygarlığa, aşiret düzeninden devlete, bölgesellikten ulusa geçişle birlikte ortaya çıkar ve zamanımıza kadar bütün uygarlık tarihi boyunca sürüp gider." (Marx ve Engels, 2008: 81-82). Kent, bir arada olmayı (nüfusun, üretim aletlerinin, sermayenin, zevklerin, gereksinmelerin bir merkezde toplanması); kır ayrı ayrı olmayı ve dağınıklığı ifade eder; haliyle nüfusun ilk kez iki sınıf halinde bölünmesinin kentte ortaya çıkması olağandır. Bu karşıtlık, ancak özel mülkiyet çerçevesinde mümkündür ve ortaklaşalığın ilk koşullarından biri de bu karşıtlığın ortadan kaldırılmasıdır. Ancak, bu koşul için tek başına iradenin gerçekleşmesi yeterli değildir; bu, önceden yerine gelmesi gereken maddi koşullar yığınına bağlıdır (Marx ve Engels, 2008: 82; Marx ve Engels, 1998: 37-38). Burada sorunun çözümü için, kent ya da kır özne olmaktan çıkar; temel mesele, kapitalist üretim biçiminin ortadan kaldırılabilmesi haline gelir.

Bu noktada artık çözümleme ve çıkış noktası kent ölçeğinden uzaklaşarak makro ölçekte kapitalist toplumun bütününe yönelir. Bu yaklaşımın daha derinleşmiş ve vücut bulmuş halini ise asıl olarak Engels'te buluruz.

Engels, kent sorununu içeren eleştirilerini, iki önemli klasik eserinde ortaya koymuştur. 1845'te yayımlanan İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu, asıl olarak 1840'lar İngiltere'sinde emekçi sınıfların içinde yaşadığı sefalet şartlarını ortaya koyar. Hobsbawn'ın 1975 baskısına yazdığı önsözde altını çizdiği üzere, Engels'in bu çalışmasının önemi sadece işçi sınıfını bir bütün olarak ele alan ilk yapıt olmasından değil, İngiliz kapitalizminin "umutsuz yılları ile altın çağını" ayıran 1840'lar İngiltere'sinde sınai kapitalizmin evrimi, sanayileşmenin siyasal ve toplumsal etkileri ve sonuçlarını genel olarak çözümleyen bir yapıt olmasından ileri gelir. Bu çözümleme, dev bir toplumsal yoğunlaşma ve kutuplaşmaya sahne olan kentlere yoğunlaşır zira "büyük kentler Engels'e göre kapitalizmin en tipik yerleşim yerleridir" (1997: 9-11 ve 16). Engels, çalışmasının "Büyük Kentler" başlığını taşıyan üçüncü bölümünde dönemin Birleşik Krallık'ında Londra, Birmingham, Leeds, Dublin, Edinburg, Glasgow gibi kentlerin ardından asıl olarak Manchester özelinde fabrika-sanayi kentlerinin detaylı bir manzarasını sunar. Bu manzara, "endüstriyel kapitalizm evresinde, diğer korkunç koşulların arasında, İngiltere'de işçi sınıfının harap, yetersiz ve sağlıksız konutlarını" resmeder (Saegert, 2016: 661). Dönemin kalabalık; hastalık, pislik ve sefalet içindeki işçi mahallelerini ev-konut yapıları, konutların yerleşimi, sokak-cadde düzeni, yollar, eşya-temizlik-havalandırma-kanalizasyon vb. detaylara kadar incelikle resmeden bu anlatı, bugün dahi kent çalışmalarını kesen her alan için öncü veriler içermektedir.

Engels, 1872 tarihli eseri Konut Sorunu'nda burjuvazinin konut sorununu nasıl "çözdüğünü" tartışır (Merrifield, 2002: 7). Çalışmaya esas olan konut darlığı sorununu Engels, "işçi sınıfının kötü, aşırı kalabalık ve sağlığa aykırı konutlarda yaşamaları" olarak tanımlamaz; zira bu tarih boyu bütün ezilen sınıflar için geçerli bir durumdur. Kapitalist çağda konut darlığı, nüfusun ani bir şekilde kentlerde yoğunlaşması, tek evlerde daha da büyük yoğunlaşma, kiralardaki büyük artış ve kimi durumda yaşamak için bir yer bulma olanaksızlığıdır (Engels, 1992: 20-21). Konut sorununa burjuva yaklaşımı Engels, kent merkezinde ya da merkezi noktalarda işçi konutlarının "dönüştürülmesi" anlamında Hausmanncılık kavramıyla ifade eder (1992: 20-21). Bonapart dönemi Paris'in plancısı Baron Haussmann'a gönderme olan kavram, gerekçesi ne olursa olsun (güzelleştirme, kamu sağlığı, iş merkezlerine yer açma, ulaşım vb.) mevcut işçi sınıfı mahallelerinde gedikler açma ve

onları ortadan kaldırmaya dayalı burjuva çözümüne işaret eder. Ama Engels'e göre bu "görünürde" bir çözümdür zira mahalleler hemen başka bir yerde yeniden ortaya çıkarlar. Burjuva yaklaşımda sorun çözülmüş olmaz; sadece başka yere kaydırılmış olur (1992: 70-74). Konut sorunu, "kapitalist üretim biçimi sonucu ortaya çıkan sayısız daha küçük, ikincil kötülüklerden biridir" (Engels, 1992: 21). Haliyle kapitalist üretim biçimi devam ettiği sürece, tek başına ne konut sorununun ne de işçilerin yazgısını etkileyen herhangi bir toplumsal sorunun tek başına çözülebileceği umulabilir. Konut sorununu çözmek toplumsal sorunu çözmez; tersine, toplumsal sorun çözülünce konut sorunu da çözülecektir (Engels, 1992: 52).

Özetle, Marx ve Engels, kenti ve kırı (ve kent-kır karşıtlığını), feodal dönemden kapitalizme geçişte önemli bir etmen olarak kuramlarına dâhil etseler de kapitalizm aşamasında bu ayrım onlara göre artık işlevsizdir. Kapitalizmde kent ve kır arasındaki ayrışma her zamankinden daha canlı olsa da kent ve kır artık politik çekişmenin özneleri değillerdir (Saunders, 2013: 28). Bu dönemde artık kent, kapitalist çelişkilerin ve sorunların yoğunlaştığı, kapitalizmin doğurduğu yeni sınıfsal bölünmenin mekânı olarak önem arz eder; ancak sadece bu ölçüde. Onların gördüğü kent, kapitalist sömürü ilişkilerinin ve yeni sınıf çelişkilerinin en can alıcı biçimde sahne aldığı yerdir. Ama aynı zamanda kentler, işçi sınıfı devrimini potansiyelini de bağrında taşır. Bu yönüyle her ikisi de yeni sanayi kentlerine özel önem vermişlerdir. Fakat kentsel sorun ya da kapitalizmin neden olduğu herhangi bir sorunun çözümünü tekil bir mesele olarak ele almamışlardır. Sorun kapitalizmin sorunu ise çözüm de "kapitalist üretim biçiminin ortadan kaldırılmasında ve bütün üretim araçlarına ve iş araçlarına bizzat işçi sınıfının el koymasında" aranmalıdır (Engels, 1992: 52 and 74). Marx ve Engels, yaşadıkları dönem için henüz başlı başına bir mesele olarak görülmeyen kent sorununa birincil önem atfetmemiş olsalar da ortaya koydukları eserler kent çalışmalarının sonraki aşamasına ışık tutmuştur. Aralarındaki işbölümü gereği bilhassa Engels'in kent sorununa eğilmesinden ötürü, Merrifield onu ilk "kent marksisti" olarak selamlar. Engels (ve Marx) -belki- kentin diyalektiğini, atmosferini, kültürel karakterini, gizil politik imkânlarını, gündelik hayatın içine işlemiş beşerî potansiyelini ihmal etmiş, "ormanı görüp ağaçları gözden kaçırmıştır" (Merrifield, 2002: 48); ama onlar göremese de yazdıkları, bütün bunlar ve daha fazlası için Benjamin'den Lefebvre'e 20. yüzyıl kent Marksistlerine ilham olacaktır.

Kapitalist Aklın Kaynağı Olarak Kent

Klasik sosyolojinin bir diğer temel kaynağı Max Weber, kente dair düşüncelerini 1880'lerin sonunda geliştirmeye, 1910'larda yazmaya başladığı ve ancak -ölümünden sonra yayımlanan-Kent (The City, 1921) eserinde ortaya koymuştur. Sonrasında Ekonomi ve Toplum'a dahil edilen bu makale ve kente dair birkaç diğer makalesi 1958'de İngilizce'ye çevrilerek toplanmış ve sonrasında çeşitli baskıları yapılmıştır (Weber, 2000). Weber'in kenti, ortaçağda bir *ideal tip*'tir. O da kenti –Marx ve Engels gibi- yaşadığı dönem için temel bir belirleyici olarak değil tarihsel bir fenomen ya da aktör olarak ele almıştır. Weber, aslında Batı kapitalizminin gelişiminde ortaçağ Avrupa kentinin etkisini görmek ister; bunun için de aradığı kentin özgün bileşenlerinden kendi kent modelini çıkarır. Bu modeli çıkarırken de Batı kenti ile Doğu kentlerini karşılaştırır.

Mevcut kent tanımlarını, bilhassa da Simmel'in büyüklük esasındaki açıklamasını ayırt edici görmeyen Weber'e göre nüfus ya da alan büyüklüğü, kenti tanımlamak için tek başına yeterli ölçütler değildir. Ekonomik ölçüt esas alınırsa, sadece temel gelir kaynağı tarım değil ticaret olduğu için de bir yere kent diyemeyiz. Kent tanımı için daha fazla bileşene ihtiyaç vardır. Bu noktadan hareketle Weber; sosyolojik açıdan *anonimlik*, ekonomik açıdan *ticari merkez* olma, politik-idari-yasal açılardan *özerklik*, güvenlik için de bir *kaleye/askeri birliğe* sahip olma gibi bileşenleri kent açıklamasına dâhil eder. Analizinde ekonomik, politik ve güvenliğe dair faktörler birlikte yer alır (Özdemir, 2010: 50).

Bu bileşenler esasında ortaçağ Batı kentleri ile İslam ve kimi Asya kentlerini karşılaştıran Weber, kent fenomenini açıklayan/tanımlayan temel farklılığı *kentsel topluluk* kavramında bulur. Ona göre Doğu ve Batı arasında hem antikçağda hem de ortaçağda pek çok benzerlik olmasına rağmen kentin insan topluluğunun temeli olması yalnızca ortaçağ döneminde ve Batı'da meydana gelmiştir (Saunders, 2013: 41). Batı dışındaki toplumlarda (örneğin Asya'da ve Afrika'da, Yakın Doğu'da, Suriye, Fenike ve Mezopotamya'da) benzer topluluklara, bir kent yahut komünün oluşumunun benzer başlangıç aşamalarına defalarca rastlanmış olabilir. Ama bunlar akrabalık ve mülk temeline dayanan çok ilkel biçimlerdir ve buralarda yurttaşlığın yasal statüsüne ilişkin olarak hiçbir şey bilinmemektedir. Dahası geçici ve ancak tanıma yakın düzeyde kalmışlardır (Weber, 2000: 91 ve 111; Domingues, 2000: 108; Saunders, 2013: 41). Şu halde kent fenomeni ya da *kentsel topluluk* denilen şey Batı'nın ortaçağ kentlerine özgüdür ve ilk kez burada kentte oturanlar bireyler olarak bir araya gelmişlerdir. Bu temel farklılığı açıklayan en büyük etken ise, ona göre, İslam gibi klan ve kabile yapısını güçlendirmeye değil

klan topluluğunu sona erdirmeye yardım eden Hıristiyanlıktır (Weber, 2000: 77-91). Dolayısıyla Weber, ortak eylemde bir araya gelemeyen, birbirinden uzak ve dağınık klan ve kabilelerden, Avrupa'da Hristiyanlığın etkisiyle kırılmış bir kabilecilik çıkarır (Isin, 2003: 318).

Weber, Doğu ve Batı toplumlarını birbirinden ayıran asıl şeyin *kentsel topluluk* ya da *yurttaşlık* olduğu iddiasını, kentsel topluluğun ne olduğuna ve neleri içermesi gerektiğine dair varsayımlarıyla sürdürür. Bunun için önce tek bir kent tipi olamayacağından hareketle çeşitli kent tipleri arasında bir ayrıma gider. Böylece ekonomik kent, politik ve idari kent, tüketici ve üretici kent, kale ve garnizon kenti, kale ve pazarın kaynaştığı kent gibi kent modelleri tespit eder. Farklı kent tiplerini anlattıktan sonra da *tam bir kentsel topluluk* ve *ideal kent* tanımında olması gereken koşulları sıralar. Alışveriş ve ticaret ilişkilerinin görece hâkim olduğu bir düzen ilk koşuldur. Ardından, şu özellikleri sergileyen bir yerleşim alanı tam kentsel topluluk (ya da ideal kent) sayılabilir: "1- bir kale; 2- bir pazar; 3- kendine ait bir mahkeme ve hiç değilse özerk bir hukuk; 4- ilgili bir birlik biçimi; ve 5- en azından kısmi özerklik ve kendi kendini yönetebilme ve sonuçta seçilmelerinde şehir sakinlerinin katılımının gerçekleştiği yetkililerce yönetilme." (Weber, 2000: 91-92). Böylece, daha sonra sanayi kapitalizmine zemin oluşturacak kentin, ana bileşenleri de tamamlanmış olur: Pazar yeri (ticaret), kentsel topluluk (yurttaşlık bilinci) ve Hıristiyanlık (zihniyet/ideoloji).

Weber'in *ideal kent* tasavvurunu ortaçağ Batı Avrupa'sında somutlaştırırken izlediği yol, hem onun belirlediği ölçütleri başka isim ve formlarda barındıran Batı dışı toplumların/kentlerin varlığı hem de Batıda dahi bu özelliklerin her yerde ve aynı güçte bulunmadığından hareketle eleştirilmiştir (Zubaida, 2006; Isin, 2003: 316-320; Domingues, 2000: 109). Isin, Käsler'e atıfla, bu yaklaşımın altındaki sinokizm ve oryantalizm inancına dikkat çeker: Weber'in, batıyı eşsiz kılan karakteristiğin, vatandaşlığın yuvası olarak kent olduğu argümanı ve sinokizm (kenti mekânsal ve politik birliğin bünyesi olarak görme yolu) ve oryantalizm (dünyayı, biri akılcılaşmış, sekülerleşmiş ve haliyle modernleşmiş, diğeri irrasyonel, dindar ve geleneksel kalmış iki temel 'medeniyet' üzerinden okuma eğilimi) inancı, onun akılcılaşma vurgusundan daha mütemadi ve artan önemde görünmektedir (Käsler, 1979'dan akt. Isin, 2003: 316).

Weber, kenti tarihin belirli bir döneminde (ortaçağ) ortaya çıkan ve kapitalizmin gelişmesine kaynaklık eden bir aktör olarak el almakla, Marx ve Engelsle aynı noktaya ulaşmış olur. Ancak, hareket noktaları aynı olsa da kentin

kapitalizme etkisi yönünden temel aldıkları değişkenler farklıdır. Weber'de "Batı ortaçağ kentinin önemi, kapitalist sanayiyi meydana getirmesi değil, 'Ortaçağ Avrupa'sının kentsel nüfusunu büyük Reform öğretileri için 'hazır' seyircilere dönüştüren ideolojik ve kurumsal mirası yaratmasıdır." (Saunders, 2013: 42). Marx ve Engels, feodal dönem kentinde kapitalizme kaynaklık eden ekonomik ve toplumsal temeli; Weber ise ortaçağ Batı kentinde sanayi kapitalizminin ideolojik ve kurumsal arka planını arar. Nasıl Marx ve Engels için kapitalist dönemde kentin kendisi başlı başına bir özne, kent-kır ayrımı da temel sınıf çelişkisinin bir parçası değil ise Weber için de kapitalist kent, ekonomik ve politik düzenin açıklanması açısından incelenecek özel bir analiz nesnesi değildir.

Toplumsal Dönüşüm ve Sorunların Zemini Olarak Kent

On dokuzuncu yüzyıl; sanayileşme ve kentleşme dalgası önünde Batı toplumlarının yaratım ve yıkım, kalkınma ve yoksulluk, ilerleme ve çözülme, dayanışma ve çatışma uçları arasında yaşadığı pek çok dönüşüme tanıklık eder. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, artık pek çoğu birer metropolis hacmine ulaşmış modern sanayi kentlerinin sakinleri, yeni bir hayatın, yeni ilişkilerin, ağların, anlayış ve alışkanlıkların girdabıyla karşı karşıyadır. Bu büyük toplumsal dönüşüm hali, düşünürleri, modern kenti doğuran tarihsel koşulların çözümlemesinden yaşadıkları dönemin sorunlarına yönlendirir. Modern kent ve toplum, artık kurumları, kazanımları, ışıltısı ve sorunlarıyla az çok vücut bulmuştur. Bu aşamada Tönnies ve Durkheim, sanayi kapitalizmi, modernlik ve kentleşmenin beraberinde getirdiği toplumsal değişimin analizine girişirler. Bunu yaparken iki düşünürün de izleyeceği yol, kalkış noktaları ve kavram çerçeveleri birbirinden farklı olsa da, bu değişimi eski (sanayi öncesi) ve yeni (modern-kentli) toplum yapılarını ideal ikilikler üzerinden anlama çabası olacaktır.

Ferdinand Tönnies (2001), ilk olarak 1887'de yayımlanan ve Türkçe'ye "Cemaat ve Cemiyet" (kimi yerde "topluluk ve toplum") biçiminde çevrilen Gemeinschaft und Gesellschaft eserinde, "Sanayi Devrimi'yle birlikte ortaya çıkan kentleşme sürecinin toplumsal yaşamı geri dönülmez biçimde değiştirdiğini (biraz da 'hüzünle karışık') ileri sürer." (Giddens, 2012: 946). Bu iki genel-ideal tip, aynı zamanda iki tarihsel-toplumsal aşamayı ifade eder. İnsanlık tarihinde cemaatten cemiyete doğru bir gelişme söz konusudur. Bu gelişme çizgisi içinde cemaat, köy ya da kırsal topluluğa; cemiyet ise kentsel topluluğa karşılık gelmektedir. Birer varlık olarak da terim olarak da "cemaat (Gemeinschaft) eski, cemiyet (Gesellschaft) yenidir." (Tönnies, 2001: 19) Her türden yakın, rahat ve münhasır toplumsal birliktelik, cemaate içkindir.

Cemiyet ise dış dünyada, kamusal alanda hayat bulur. Cemaat, doğumdan itibaren kendimizi –iyi günde kötü günde- içinde bulduğumuz topluluktur. Cemiyete ise "katılınır"; zira cemiyet dışarıda, yabancı olandır (Tönnies, 2001: 18).

Cemaat-cemiyet ayrımı, modern sanayi kentinde toplumun içinden geçtiği dönüşümü resmetmek üzere Tönnies'in başvurduğu ideal tiplerdir. Yeni toplumda sadece ekonomik üretim ilişkileri, ticari ilişkiler, sınıf ya da zümre ayrımları, sözleşmeler, rekabet vb. değil, bunlarla beraber bütün toplumsal ilişki, birlik ve örgütlenme biçimleri dönüşmektedir. Tönnies, bu değişim-dönüşüm sürecini tanımlamaya giderken, sistemli ve analitik bir kavramlaştırma yolu izler. İlk elde, insanların kendi türleri-hemcinsleriyle ilişkisini kucaklayan temel dikotomileri/ikilikleri belirler: Tanışıklık ve yabancılık, sempati ve antipati, güven ve güvensizlik, karşılıklı bağımlılık ve münasebet. Devamında, toplumsal ilişkilerin temelleri başlığında *toplumsal varlık* (antite) ve *irade* açıklamalarına girişerek, *doğal-rasyonel irade* ayrımını ortaya koyar. Bütün bu kavramlar, aslında kademe kademe cemaat-cemiyet ayrışmasının harcını örecektir. Şöyle ki *cemaat*; tanışıklık, güven, sempati ve yakınlık esasında geleneksel, birincil, sıcak ilişkilere dayanır. Bağlar ya da bağlılıklar çıkar, sözleşme ya da zora değil kan bağı, karşılıklı münasebet, ortak amaç gibi değerlere dayalıdır. Toplumsal varlık, tanrısal tahayyül içerir; topluluğun kendisi de yüceltilmiş amaçlar etrafında örülür. Burada aslolan doğal iradedir; zira kişi kendisini bu topluluğun içinde bulur. Doğal bağlarla buna bağlanır. Önceki toplumsal yapının (cemaat) bütün bu özellikleri, yeni kent toplumunda (cemiyet) değişime uğramaktadır. Cemiyet, cemaate atfedilen bu değerlerin tam da karşı tarafında durur: Küçük-homojen topluluk yerine büyük-heterojen toplum; dayanışma yerine uzmanlaşma; ortaklaşa yaşam yerine bireysel amaç ve çıkarlar; tanışıklık yerine yabancılaşma, doğal, birincil, duygusal bağlar yerine resmi, ikincil, çıkara dayalı ilişkiler; güven yerine sözleşme; süreklilik yerine geçicilik (Tönnies, 2000: 186-203; Brint, 2001: 2-3).

Tönnies'in böylece, modern kent toplumunu bütün toplumsal ilişkilerin, birliklerin, örgütlenmenin, hesap, uzmanlaşma, sözleşmeler, ikincil bağlar, rasyonelleşme, mesafelenme üzerinden yeniden şekillendiği bir dönüşüm süreci içinde resmettiğini söyleyebiliriz. Bu analiz, bir yanıyla dönemin kent yaşamında ortaya çıkan yeni zihniyeti ve sorunları ortaya koyarken, bir yanıyla cemiyet hayatının modern toplumu çözüşüne bir hayıflanma da hissettirir. Tönnies'in gözünde kent toplumu (cemiyet), tarih önünde daha ileri bir aşama olsa da daha önceki topluluk hayatının (cemaat) pek çok güven

veren kurumunun zayıfladığı yerdir. Cemaat aşamasında onları ayrı yaşamaya zorlayan her şeye rağmen bir arada kalan insanlar, cemiyet aşamasında onları bir araya getiren her şeye rağmen ayrışmaktadır (Tönnies, 2001: 52).

Her ne kadar bu ideal tipler ve ikilikler 20. yüzyıl ortalarından itibaren eleştiriye tutulacak olsa da Tönnies'in kırsal-kentsel toplum esasında ortaya koyduğu ayrım pek çok sosyologa ilham olacak; toplumsal dönüşüm, Tönnies'i takiben, *tabiat-kültür kavimleri, etnik-cemotik cemiyet, kutsal-laik cemiyetler, folk cemiyeti-şehir cemiyeti* gibi farklı kavramlar altında ama yine ikilikler üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır (Yörükân: 2006: 40-43).

Tönnies analizinde kültürel yapı, toplumsal birlik ve ilişkiler, bireysel-toplumsal irade gibi sosyo-psikolojik etmenlerden hareket ederken, Durkheim ekonomik örgütlenmeye ve işbölümüne yoğunlaşmıştır. Durkheim, kapitalist toplumu *işbölümü* esası üzerinden inceler. Doktora tezi olan Toplumsal İşbölümü'nde (1893), işbölümü ya da mesleki uzmanlaşmanın modern (ya da bütün) toplumlarda bireysel hayatı nasıl etkilediğini tartışır. Bu tartışmanın zemini ise belirlediği iki toplumsal dayanışma tipidir: *Mekanik ve organik* dayanışma. *Mekanik dayanışma*, tek tip ve imece tarzı üretime dayalı, uzmanlaşmanın olmadığı, benzer duygu fikirlere sahip bireylerden oluşan, birlik ve toplumsal düzenin devamının önemli olduğu, küçük, geleneksel toplumlar için söz konusudur. *Organik dayanışma* ise işgücünün uzmanlaştığı; bireylerin aynı işi, idealleri ve fikirleri paylaşmak zorunda olmadığı; farklı birey ve grupların karmaşık bir ağ içinde bir arada bulunduğu 'modern' topluma işaret eder (Edles ve Appelrouth, 2009: 103-105). Ona göre toplumda artan işbölümüne iki etmen neden olmaktadır: Maddi yoğunluk (belirli bir alandaki nüfus sıklığı) ve manevi yoğunluk (bir nüfus birimi içinde artan etkileşim yoğunluğu ve sosyal ilişiler). Bunlardan, işbölümünü artıran temel neden manevi yoğunluk, buna zemin yaratan ise kentleşmedir. Durkheim, mekanik dayanışmanın hâkim olduğu geleneksel toplumun inanç ve değerlerine bağlılığı azalmış kimseleri, kentlerin çektiğini düşünür. Yani onun için de *mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişin temeli olarak çağdaş kent,* geleneklerin zihin üzerindeki egemenliğini zayıflatan, "tartışmasız ilerleme evi"dir (Holton, 1999: 38; Saunders, 2013: 52-54). Ancak bu ilerleme evi, modern zamanın çeşitli hastalıklarının da (örneğin anomi) ortaya çıktığı yerdir aynı zamanda.

Durkheim, kapitalist aşamada kırsal alanı analiz dışına iter ve toplumu bütünüyle kent içinde düşünür. Haliyle çağdaş toplumun bütün sorunları, aynı zamanda kentsel yaşamın da sorunları olacaktır. Öyle ki kapitalist aşamada

kent-toplum ayrımının söz konusu olmadığını çünkü toplum denilince akla artık büyük ölçekli bir kentin geldiğini belirtir. Bu bakışıyla Durkheim, kente yaklaşımında Marx ve Weber ile aynı noktaya gelir. O da kenti belli toplumsal güçlerin gelişimi için önemli bir tarihsel koşul olarak görür. İkincisi, Durkheim da yine belli toplumsal güçlerin bugünkü gelişiminin ifadesini kentte bulur. Ayrıca *kentin yalnızca ortaçağlarda kendi başına anlamlı bir birim olduğu ve ileri kapitalist toplumlarda toplum kuramının ana konularından biri olamayacağı* konusunda da Durkheim, Marx ve Weber ile hemfikirdir (Keleş, 2008: 137; Saunders, 2013: 56-57 ve 137). Böylece onun için de kent, eski toplumsal yapıyla yenisini ayırt etmede kullanılabilecek önemli bir analiz aracı, belli toplumsal güçlerin gelişimi için önemli bir tarihsel aşama ve dönemi için toplumsal yaşamın tem el dinamiklerini içinde barındıran bir *ilerleme evi* olmak yönünden önemlidir. Ancak modern zamanda artık kent-kır ya da kent-toplum ayrımı söz konusu olmadığı için, kentin de başlı başına bir inceleme alanı olması anlamını yitirmiştir.

Yüzyıl biterken artık iyiden iyiye belirginleşmiş olan toplumsal değişmenin yönünü; modern sanayi kentinde görülen yeni anlayış, değer, alışkanlık ve sorunların, bireyler arası ve birey-toplum arası ilişkilerin analizini ortaya koymaya çalışan Tönnies ve Durkheim'ın bu büyük toplumsal dönüşümü açıklamak üzere başvurdukları ikilik ya da karşıtlıklar aynı toplumsal organizasyonlara dayanır. Fakat Tönnies'de cemaatten cemiyete geçiş, organik ilişkilerden mekanikleşmeye doğru bir değişim iken Durkheim, önceki toplumun mekanik, yeni kent toplumunun ise organik dayanışma özelliği gösterdiğini öne sürer. Aynı yapıların karşılaştırmasına dayalı analizlerindeki bu farklılaşmayı Gezgin, her iki düşünürün değer yargıları ve metodolojilerinin yanı sıra ele aldıkları temel değişken ya da inceleme biriminin farklı olmasına bağlar. Tönnies, irade, ilişki, bağ gibi esaslardan hareket ederken, Durkheim –katı sosyolojik bir tutumla- psikolojik ögelere yer vermeden toplumsal düzeyde dayanışma biçimlerini esas almıştır (Gezgin, 1988: 200-201). İkilik ya da karşıtlıklar üzerine kurdukları bu değişim analizi esas olarak yeni kent toplumunu ve yaşamını anlama/anlamlandırma amacına dayansa da bu toplum tipleri arasında açık-örtük bir tercihlerinin olduğu sezilir. Tönnies, cemaat tipi (küçük-kırsal-ortaklaşacı-geleneksel) topluluk yaşamının çözülmesini biraz hüzünle anlatır ve cemiyet tipi (karmaşık-kentli-bireyci-modern) toplumu bir tür çözülme ya da "bozulma" biçiminde resmeder. Öte yandan Durkheim, organik dayanışmanın hâkim olduğu modern kent toplumunu, beraberinde getirdiği bütün hastalık ve sorunlara rağmen, insan zihninin, uzmanlaşmanın ve dayanışmanın önündeki "geleneksel" bağ ya da engellerin ortadan kalktığı bir özgürleşme ve "ilerleme evi" olarak selamlar.

Modernliğin Özgür Alanı Olarak Kent

Bu noktaya kadar ana hatlarıyla gördüğümüz üzere, Marx'tan Durkheim'a uzanan 19. yüzyıl toplum kuramlarında kent, ya kapitalizmin ortaya çıkışında üstlendiği ekonomik, siyasal ve kurumsal rol (Marx-Engels, Weber) ya da sanayi kapitalizminin doğurduğu yeni kentsel toplumun işbölümü, kültürel kodlar ve toplumsal yapı yönlerinden kırsal toplumdan farkları düzeyinde (Tönnies, Durkheim) ele alınmıştır. Bu kuramlarda kent, temel analiz nesnesi olarak seçilen değişkenin (kapitalizm, sanayileşme, modernliği yaratan kurumlar, toplumsal değişme, toplumsal sorunlar vs.) üzerinde vuku bulduğu mekân olma işleviyle ancak analize girer. Erken dönem toplumsal kuramda kentin ikincil düzeyde analiz nesnesi alınması konusundaki bu fikir birliğinin aşılmasına yönelik ilk çaba Georg Simmel'e atfedilir. Simmel, sanayi kentini ve kentsel yaşamı -*modernite* kapsamında- doğrudan ele alan en önemli düşünür olarak kendinden önceki düşünürlerden ayrılr: "Simmel'in 1903'de yazdığı 'Metropol ve Zihinsel Yaşam' başlıklı ünlü makalesi, klasik sosyoloji içinde doğrudan kente ve kentleşmeye yönelik ilk analiz olma özelliğini taşıyacaktır." (Kurtuluş, 2013: 180). Bu analizin nesnesi, *kentli insanın mentalitesidir*. Kentin sosyolojik bir analizine girişen Simmel, ilgisini kentsel yaşamda insanlar arası yaşamın ruhsal yönüne çevirir. Modern kentsel yaşamın sorunlarını anlayabilmek için de "bireyselliğin metropoliten biçimlerinin psikolojik temelini kavrama"ya yönelir (Martindale, 2000: 33). Haliyle Simmel'in kalkış noktası *modernite*, sanayi kentine bakışı ise *kültürel*'dir. Bu durum, Simmel'in makalesi için, "(kasıtsız olmasına rağmen) klasik bir Simmelci ikilik" eleştirisinin de sebebidir aynı zamanda. Saunders'a göre "Bu makale, bir yandan bir kent analizi olmakla birlikte, diğer yandan modern Batı toplumunun analizidir." (2013: 108).

Simmel, "Metropol ve Zihinsel Yaşam"da (Batı) sanayi kentinin ve bu yeni metropoliste yaşayan bireyin ruhunu ortaya koymaya çalışır. Bu metropolis, özetle para ekonomisinin, herkesi birbirine daha bağımlı kılan bir uzmanlaşmanın, işbölümünün, dakikliğin, hesaplanabilirliğin, tamlığın, akıl hâkimiyetinin ve bireyselleşmenin payitahtıdır. Bu payitaht, bize iki yüzüyle görünür: Bezginlik ve özgürlük. İlk olarak, para, *bütün renksizliği ve kayıtsızlığı* ile buradaki hayatın ortak belirleyicisi haline gelmiş; her şeyin kendinde değerini, bireyselliğini, emsalsizliğini aşındırıp tekdüze, tek tip, renksiz, anlamsızlık yüklü bir hayat yaratmıştır. Sayılan bütün bu olumsuzluklar, metropol insanının ruh dünyasını da biçimlendirir. Her şeyin birbiriyle aynılaştığı, tek bir gri tonda göründüğü, anlamların ve farklılaşan değerlerin silindiği bu büyük kentin insanı, güvensiz, *kalbinden çok zihniyle hareket eden*; başkalarına karşı *belirsiz bir nefret, yabancılık ve tiksinti* besleyen tam

bir *bezgin(blasé)*'dir (Simmel, 1969). İkincisi, bütün bu sayılanlara rağmen, metropol, bireye "her ne türden olursa olsun başka şartlar altında benzerine rastlanmayan bir tür veya bir miktar kişisel özgürlük bahşeder." Bu özgürlük, ister çağdaş ister tarihsel olanlarda görülsün, "toplumsal oluşumların en erken aşaması" olan, komşulara, yabancıya ya da birtakım çatışmacı çevrelere karşı bir biçimde kenetlenmiş küçük bir muhitte ortaya çıkan –akrabalık bağları, siyasi gruplar, dini yapılar gibi- cemaatlerin ördüğü katı sınırların ve denetimin dışına çıkabilme rahatlığıdır. Nasıl ki feodal dönemin bireyi ancak feodal birliğin hukukunun dışına çıkıp yani en büyük toplumsal yörüngeden dışlandığı zaman özgür olabilmişse, (o günkü) metropol insanı da "küçük kasaba insanını hapseden bayağılık ve önyargılara karşılık olarak ruhi anlamda ve incelmiş duygu ve zevkler bakımından" özgürdür (Simmel, 1969: 57-60).

Simmel'in analizi yönünü büyük sanayi kentine çevirse de açıklamaları yine kent/kır (köy ya da kasaba), akıl-duygu karşıtlıklarına dayanır. Kırsal yaşamı sadece eski haliyle değil yaşadığı dönem için de cemaat yapısı, bayağılık, önyargı ve baskı ile tarif eden Simmel, "her ne kadar modern kent yaşamının hem olumlu hem de olumsuz olarak değerlendirilebilecek yönlerini birarada tartışsa da geleneksel kentsel olmayan topluma kıyasla kent yaşamında bireysel özgürlüğün –kalabalıklar içindeki yalnızlığı pahasına- altını çizer." (Şen, 2012: 108-109). Modern kent, Simmel için bütün olumsuz yanlarına rağmen, yine de bireyler için kırsal topluma nazaran bir özgürlük imkânıdır. Böylece Simmel de tarihsel ve düşünsel gelenekten sıyrılmayarak, çizdiği bütün karamsar tablonun sonunda kenti yine kırsal dünyanın karşısında bir özgürlük alanı olarak kutsamıştır.

Sonuç

Bütün bu anlatının ardından, 19. yüzyıl toplumsal kuramcılarının kente bakışında kimi ortak özelliklerin altını çizebiliriz: İlk olarak, burada ele alınan düşünürler için kent, başlı başına bir analiz nesnesi değil bir türev değişkendir. Marx ve Engels, kentte kapitalizmin ekonomik temelini; Weber, kapitalizmin siyasal –kültürel- ve kurumsal temelini; Tönnies, toplumsal farklılaşmanın temel niteliklerini; Durkheim, işbölümü ve dayanışmayı; Simmel, modernitenin etkilerini aramıştır. Bunlardan yalnızca Simmel kente kendi başına bir değer yüklese de bu değer de modern Batı toplumunun analizi ile iç içe geçtiğinden yine yeterince açık değildir. İkincisi, bütün bu düşünürler kentsel ve kırsal olanı bir tür karşıtlık ya da gelişme çizgisi içinde ele almışlardır. Marx ve Weber kapitalizmi doğuran tarihsel (ekonomik, politik ya da kurumsal) koşulların gerçekleştiği mekân olarak ortaçağ kentini incelemiş; kır-kent ayrımının ortadan kalkışı temelinde yükselen kapitalist

kentin beraberinde getirdiği yeni düzen ve sorunlara odaklanmışlardır. Her ikisi için de kent, kıra nazaran bir tarihsel ilerleme formudur. Tönnies ve Durkheim, geleneksel toplum ile modern Batı toplumunu mekanik-organik dayanışma (işbölümü) ve cemaat-cemiyet diye adlandırdıkları belirgin ikilikler içinde ele alırlar. Simmel doğrudan bir kavramsal ikilik kurmaz, ama onun çizdiği metropol tipinin nitelikleri de okurun zihninde eski-yeni toplumsal düzen ve alışkanlıklar arasında bir ayrımı kendiliğinden doğurur. Böylece bütün bu ayrıştırmalarda modern kent ve kentsel toplum hep iki yüzüyle karşımızda durur: Marx ve Engels'in gözünde kentler, modern köleliğin, sömürünün, işçi sınıfı üzerindeki burjuva tahakkümünün ve yabancılaşmanın mekânıdır; fakat insan aklının kırsal bağların zincirinden kurtulması, sınıf bilinci ve mücadelesi, proletarya devrimi ve özel mülkiyetin ortadan kalkışı, haliyle insanın özgürleşmesi de ancak modern sanayi kentinde mümkündür. Weber'in yasalcı-bürokratik- kapitalist düzeni "demir kafes" gibi görünse de "modern ekonomik düzenin muazzam kosmosu" (Berman, 2017: 44) ideal Avrupa kentsel topluluğu üzerinde yükselmiştir. Modern kent, geleneksel cemaat düzeninde yarattığı bütün yıkıcı değişimler (cemiyet-Tönnies), içinde barındırdığı bütün hastalıklar (anomi-Durkheim) ve bezdirici olumsuzluklara (blazé-Simmel) rağmen, yine de kırsal hayatın katı sınırları karşısında bireylere bir özgürlük alanı açması bakımından tercih nedenidir. Son olarak bu düşünürler, doğrudan kent kuramcıları sayılmamalarına rağmen, Şikago Okulu'ndan eleştirel kent teorisine ya da kent Marksistlerine, 20. yüzyıl kent düşüncesinin -ister takip ister red biçiminde olsun- temel referansları olmuşlardır.

KAYNAKÇA

Berman, M. (2017), Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor, 19. Baskı, (İstanbul: İletişim)

Brint, S. (2001), "Gemeinschaft Revisitied: A Critique and Reconstruction of the Community Concept", Sociological Theory, 19:1, 1-23.

Domingues, Josè M. (2000), "Rationalization and FReedom in Max Weber", Philosoph&Social Criticism, Vol 26 No 4, 107-126

Edles, Laure D., Scott, A. (2009), Sociological Theory in the Classical Era: Text and Readings, Second Edition, (USA: Sage Publications)

Engels, F. (1992), Konut Sorunu (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Güneş Özdural)

Engels, F. (2003), "The Great Towns", LeGates, Richard T., Frederic Stouts (Editors) The City Reader, 3rd Edition (London: Routledge), 58-66.

Frieden, J., Ronald, R. (2013), "Modern capitalism: enthusiasts, opponents, and reformers", Larry Neal and Jeffrey Williamson (Editors), The Cambridge history of capitalism, (Cambridge: Cambridge University Press), 384-425.

Gezgin, M. Fikret (1988), "Cemaat-Cemiyet Ayrımı ve Ferdinand Tönnies", İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi, Sayı: 22, 183-201.

Hobsbawn, E. (1997), "Sunu", Engels, Friedrich, İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Yurdakul Fincancı)

Holton, Robert J.(1999), Kentler Kapitalizm ve Uygarlık (Çev. Ruşen Keleş) (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları)

Isin, Engin F. (2003). "Historical sociology of the city", Delanty, Gerard and Isin, Engin F. (Eds.) Handbook of historical sociology (London, UK: Sage Publication), 312–325.

Keleş, R. (2008) Kentleşme Politikası, (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları,10. baskı)

Kurtuluş, H. (2013), "Kent Sosyolojisinde Değişen Kavrayışlar ve Türkiye'nin Kentleşme Deneyimi", Uğurlu, Örgen, N. Şirin Pınarcıoğlu, Ayşegül Kanbak ve Makbule Şiriner (Der.), Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları, (İstanbul: Örgün Yayınları, 2. Baskı)

Lefebvre, H. (2000), Writings on Cities, Kofman, Eleonore and Elizabeth Lebas (Translation to English-Editors), (Oxford: Blackwell)

Martindale, D. (2000), "Önsöz", Martindale, Don ve Gertrud Neuwirth (Ed.), Max Weber-Şehir: Modern Kentin Oluşumu (İstanbul: Bakış Yayınları) (Çev. Musa Ceylan)

Marx, K., Friedrich, E. (1998), Komünist Parti Manifestosu (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Muzaffer İlhan Erdost ve Sol Yayınları Yayın Kurulu)

Marx, K., Friedrich, E. (2008), Alman İdeolojisi [Feuerbach], (Ankara: Sol Yayınları, 6. baskı) (Çev. Sevim Belli)

Merrifield, A. (2002), Metromarxism: A Marxist Tale of the City, (London: Routledge)

Özdemir, E. (2010), "Kentin Tanımlanmasında Sosyolojik Yaklaşımlar: Toplumsal Süreç ve/veya Mekânın Çözümlenmesi", İdealKent: Kent Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1, 44-77.

Pınarcıoğlu, Nihal Ş., Ayşegül, K., Makbule, Ş. (2013) "Kent Kuramları", Uğurlu, Örgen, N. Şirin Pınarcıoğlu, Ayşegül Kanbak ve Makbule Şiriner (Der.), Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları, (İstanbul: Örgün Yayınları, 2. Baskı)

Saunders, P. (2013), Sosyal Teori: Kentsel Sosyoloji (İstanbul: İdeal Kültür-Yayıncılık) (Çev. Songül Doğru Getir)

Şen, S. (2012), "Kentlilik Üzerine Düşünmek", Toplum ve Bilim, Sayı 124, 103-125.

Şengül, T. (2001), "Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekanı", Praksis, Sayı 2, 9-31.

Saegert, S. (2016), "Rereading 'The Housing Question' in Light of the Foreclosure Crisis", ACME: An International Journal for Critical Geographies, 15(3), 659-678

Sennett, R. (2008), Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir, (İstanbul: Metis Yayınları, 3. Baskı) (Çev. Tuncay Birkan)

Simmel, G. (1969), The Metropolis and Mental Life, Richard Sennett (Editor), Classic Essays on The Culture of Cities (New Jersey: Prentice Hall), 47-60.

Thompson, Edward P. (1967), Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism, Past & Present, No. 38, 56-97. Oxford University Press on behalf of The Past and Present Society, Online: http://www.jstor.org/stable/649749.

Thorns, David C. (2002), The transformation of cities: urban theory and urban life, (Hampshire: Palgrave Macmillan)

Tönnies, F. (2000), "Gemeinschaft ve Gesellschaft", Şehir ve Cemiyet, Ahmet Aydoğan (Çev. - Yay. Haz.), (İstanbul, İz Yayıncılık), 185-217.

Tönnies, F. (2001), Community and Civil Society, Jose Harris (Editor), (Cambridge: Cambridge University Press) (Translated to English by Jose Harris and Margaret Hollis)

Weber, Adna F. (1899), The Growth of Cities in the Nineteenth Century; A Study in Statistics, Columbia University Studies in History, Economics and Public Law, Vol. XI., (New York: The Macmillan Co.), Online: https://archive.org/details/growthofcitiesin00webe/page/n7.

Weber, M. (2000), Şehir: Modern Kentin Oluşumu, Martindale, Don Gertrud ve Neuwirth (Der.), (İstanbul: Bakış Yayınları) (Çev. Musa Ceylan)

Yörükân, A. (2006), Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri, Turhan Yörükân (Der.) (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım)